

APIE KALBĄ, TAUTĄ, PATRIOTIZMĄ

Apie kalbą

Labai giliai žmoguje glūdi kalbos ypatingo vertingumo nuojauta. Įvairių religijų šventose knygose paliudijama dieviška kalbos prigimtis, žvelgiama į ją kaip į esminę žmogaus galią, skiriančią jį nuo visos kitos bežadės kūrinijos. Senajame Testamente Dievas leidžia Adomui suteikti vardus viskam, kas yra Jo sukurtame pasaulyje. Senovės indų panteone yra ir Kalbos Viešpats. Senovės kinai, aukščiausiai iškėlę rašytinio žodžio vertę, rašmenis siejo su Visatos energijos amžinuoju šaltiniu. Su kalba siejami taip pat ir svarbūs doroviniai reikalavimai. Dekaloge pasakyta: „Netark savo Viešpaties vardo be reikalo“, „Nekalbėk netiesos“.

Tik užgimęs vaikas panyra į begalinį kalbos okeaną. Jį apsupa garsų pasaulis, kuris pamažu tampa artikuluotos kalbos kosmosu. Vaikas ima šnekėti gimtąja – savo tėvų ir savo tautos kalba.

Kalba išauga iš tautos būties, ją apgaubia ir joje gyvena. Ji syja su gamtiniu ir istoriniu tautos buvimu. Kalbos charakterį lemia biologinės prielaidos, tam tikru būdu susiformavusi artikuliacinė bazė, bet dar labiau – tautos istorinė patirtis. Kultūros istorikai, kaip kokie kalbos archeologai, atkasa žodžių giluminius sluoksnius, randa juose duomenų apie senovės mitologijas, apie kadaise tautų gyventas vietas, apie jų kontaktus su kitomis tautomis. Ne tik žodžiai, bet netgi specifinis kalbos garsynas reiškia tautos pasaulėvaizdį ir pasaulėjautą (yra kalnų ir lygumų, veiklos ir kontempliacijos kalbos). Kalba pavadina visą jutiminio pasaulio konkretybę (per sinonimiką, vaizdinguosius žodžius ir frazeologizmus), ji nusako subtiliausius abstrakčios minties judesius (per abstrakčią leksiką, per filosofijos ar teologijos terminiją).

Per gimtąją kalbą žmogus yra susijęs tiek su savo paties buvimu, tiek su savąja tauta. Todėl jaugimas į kalbą yra išgyvenamas kaip kažkas be galo sava ir įprasta. Gyvename panardinti joje, dažnai nejausdami, nemąstydami jos – kaip oro, kuriuo kvėpuojame. Pajuntame ją tik susidūrę su kita, svetima kalba, mums nesuprantama ar vos pramokta. Tuomet patiriame, koks džiaugsmas sutikti savo gimtąją šnekantį. Jis iš karto pasidaro mums artimas, tarsi net giminė per tą kalbos bendrumą.

Prisirišimas prie gimtosios kalbos žmogui yra savaiminis, instinktyvus, kaip stipri ir aiški jo žmogiškosios esmės apraiška. Ji – esminis tautą jungiantis ryšys, pasireiškiantis daugelyje lygmenų: nuo kasdieninio, buitinio bendravimo iki filosofijos, poezijos, maldos – aukščiausių žmogaus dvasios atsiskleidimų. Gimtąją kalbą suvokiame ir išgyvename kaip vertybę: mylime, branginame, esame pasirengę ginti, kai į jos teises kėsinamasi. Ji keliama ir aukštinama ypač tada, kai iškyla jai pavojus. Tai žinome ir iš savosios istorijos. Kai Lietuvos aukštuomenė buvo bepamiršanti gimtąją kalbą, beištumianti ją iš viešo valstybės gyvenimo ir šviesuomenės buities, M. Daukša kreipėsi į savo knygos skaitytojus įtikinėdamas ir skatindamas: „Visais amžiais žmonės kalbėjo savo gimtąja kalba ir visados rūpinosi ją išlaikyti, tvirtinti, tobulinti ir gražinti. Nėra tokios menkos tautos, nėra tokio niekingo žemės užkampio, kur nebūtų vartojama sava kalba. [...] Kalba yra bendras meilės ryšys, vienybės motina, pilietiškumo tėvas, valstybės sargas. Sunaikink ją, – sunaikinsi santaiką, vienybę ir gerovę. Sunaikink ją, – užtemdysi saulę danguje, sumaišysi pasaulio tvarką, atimsi gyvybę ir garbę“. XVIII amžiaus viduryje, kai germanizacijos politika Mažojoje Lietuvoje vis labiau grūmojo tirpstančiam lietuviškumui, K. Donelaičio amžininkas Pilypas Ruigys kalbėjo „apie lietuvių kalbos gražumą ir meilumą“, jos žodingumą, raiškumą ir malonų skambėjimą. Carinės imperinės sprespaudos naktįje

„Aušros“ poetas J. A. Vištelis išaukštino ją tokiais žodžiais: „O brangi lietuviškoji / Šventa kalba prigimtoji! / Už žemčiūgus tu brangesnė / Ir už viską meilingesnė“. O kokia meile ir tikėjimu lietuvių kalbą gaubia J. Degutytės, Just. Marcinkevičiaus, K. Bradūno ir kitų poetų eilės!

Jausminio pakilimo, kurį palaiko ir stiprina poezija, nereikia pagrįsti. Nesistengiame išsiaiškinti, iš kur ir kodėl jis kyla, tik gyvename juo ir jame.

Tačiau jausmas savo esme yra lakus ir nepastovus. Užtat tikra meilė nėra vien jausmas: ji yra dar ir troškimas pažinti tai, ką mylime. Taip ir su gimtosios kalbos meile. Jeigu ji – nuoširdus ir gilus širdies polinkis, tai ji įtraukia ir žmogaus protą. Savo kalbą mylintis žmogus nori ją giliau suprasti, įsisąmoninti jos turimas raiškos galimybes, sąmoningai gėrėtis jos grožybėmis.

Meilė yra dar ir įsipareigojimas. Išgyvendami gimtąją kalbą kaip vertybę, junte pareigą ją rūpintis, puoselėti ją. Nepriklausomoje mūsų valstybėje jai nebegresia išoriniai pavojai: niekas neriboja jos vartojimo, ji yra įstatymais įteisinta kaip valstybinė kalba. O vis dėlto pavojų yra, ir jie glūdi, deja, daugiausia mumyse pačiuose, – tai mūsų apsileidimas, nevalyvumas, nerūpestingumas. Kalbinis aplaidumas gramzdina mus į barbarybės būvį. O Europos kultūrose visuotinai priimta tokia nuostata: gimtosios kalbos kultūra yra bendrosios kultūros kokybės esminis rodiklis.

Tikra meilė visados yra veikli. Tad gimtąją kalbą mylėti – vadinasi, pirmiausia žiūrėti, kad ji skleistųsi visa savo esme: jai būdingu skambėjimu, žodžių sandara ir kaityba, žodžių junginiais ir prasmėmis. Kad jos negožtų svetimybės, netaisyklingumai, griaunantys patį jos branduolį – sistemą. O visu tuo rūpintis reiškia ugdyti, tobulinti, kultivuoti savo paties kalbą. Atsakomybė už gimtosios kalbos likimą yra labai asmeniška, ji gula ant kiekvieno tautos nario pečių. Kiekvienas kalbą esame paveldėję iš tėvų ir protėvių ir turime ją perduoti ateinančioms kartoms. Todėl už jos gyvybę ir sveikatą atsakome savo pačių elgesiu ir gyvenimu.

Mūsų atsakomybė yra ypač rūsti ir sunki. Tautoms, kurios turėjo palankesnę istorinę likimą (kurios yra gausesnės, kurių geopolitinė padėtis yra saugesnė), negresia gimtosios kalbos praradimas. Gresia negausioms tautoms, gyvenančioms agresyvių jėgų apsuptyje. Politškai iš šios apsuptyties jau išsiveržėme, bet gilieji mūsų esaties klodai yra vergovės metų skaudžiai pakąsti ir apgriauti. Ramesnio likimo tautoms stipri ir galinga gimtoji kalba yra duotybė. Ją vaikas gauna šeimoje, namų aplinkoje, mokykloje, gatvėje – visur gyvena jo gimtoji kalba tarmėmis, slengu, sutaurintais ir išstobulintais bendrinės kalbos pavidalais. O mūsų tautos kūnas yra paliejęs ir žaizdotas. Savo aplinkoje mes girdime daug suluošintos, degraduotos kalbos. Ją reikia gelbėti – tvarkyti, gryninti. Tam reikia asmeninių pastangų ir valios, ištvermės ir pasiryžimo.

Labai svarbu, kad kalba būtų gryna, taisyklinga, gyva. Bet reikia, kad ji dar būtų ir tiesi, t. y. kad išreikštų žmogaus mintis, jausmus, ketinimus, o ne slėptų juos, kad ji būtų susikalbėjimo priemonė, o ne siena, išskylanti tarp žmonių. Dž. Orvelas (G. Orwell) savo antiutopijoje „1984“ vaizduoja visuomenę, šnekančią „naujakalbe“, kur žodžiams suteiktos prasmės, priešingos tom, kurias jie iš tikrųjų turi. Čia sakoma „taika“, kai turimas mintyje „karas“, „tiesa“ – kai norima pasakyti „melas“, „laisvė“ – kai mąstoma „prievarta“. Rašytojas labai įžvalgiai ir sąmojingai išskėlė būdingą sovietinės sistemos ypatumą. Šiandien bjaurėdamiesi nuo tos sistemos nusigręžiame, bet ar jos pėdsakų net kalbos požiūriu nėra likę mumyse? Ar nepasitaiko, kad kas gražiais žodžiais apie tautos reikalus dangstytų savanaudiškumą, postringavimais apie demokratiją – išglebimą ir neorganizuotumą? Pavojus virsti „naujakalbe“ tyko kiekvienos kalbos, taip pat ir mūsų gimtosios. Budėkime!

Žodis gali klaidinti ne tik savo iškreipta prasme. Jis gali būti tuščias, nieko nereiškiantis, pridengiantis abejingumo ir niekybės dykumą. Tokie būna iškilmingi, didūs žodžiai, kurie tariami be vidinio ryšio su kalbančiojo išgyvenimu, mintimi, pasiryžimu. Tokių žodžių labai daug prikalbėta ir prirašyta. Toks vartojimas juos diskredituoja, subanalina, nužemina. Tada kyla grėsmė diskredituoti ir

subanalinti sąvokas, tokiais žodžiais reiškiamas. Kiek buvo ir, deja, yra kalbų ir rašinių, kur po gražių žodžių putomis žiojėja tuštuma. „Palaiminta tyla, kuri / Nuo tuščiažiedžių žodžių gina“, – šis poeto atodūsis – apie svarbią kalbančio žmogaus situaciją, jo pareigą pasverti žodžius, rūpintis, kad jie nebūtų „tuščiažiedžiai“, kad už jų pulsuotų tikros, savos mintys, sava patirtis, savi, tikri jausmai. Taip, kalba gali labai daug, tačiau vertingas yra ne tik kalbėjimas, bet ir tyla, mokėjimas nutilti, patylėti, nepasakyti. Yra iškalbos menas ir santūraus žodžio dorybė. Vaižgantas, mąstydamas apie lietuvišką charakterį, yra pastebėjęs, kad lietuvis jautrų ir turtingą savo vidinį pasaulį reiškia labai santūriai. Santūrumą – taip pat ir kalbos – rašytojas iškelia kaip lietuviškojo būdo savitumą.

Taip grįžtame prie pradžioje iškeltų dalykų, prie mąstymo apie kalbą kaip vieną svarbiausių tautinių vertybių. Iš tikrųjų, žmogus yra įsišaknijęs savo gimtojoje kalboje. Bet aplinkui plyti kitų kalbų pasauliai, nuo kurių negalime ir nenorime būti užsisklendę, – bendravimas ir bendradarbiavimas yra esminis modernaus buvimo tarp žmonių, tautų, valstybių ženklas. Šiandien kiekvienam aišku, kad svetimų kalbų mokėjimas be galo praplečia bendravimo, mokymosi galimybes. Orientuojamės į Vakarų pasaulį, nuo kurio taip ilgai buvome atskirti, į kurį norime įsilieti, kurio gyvenime trokštame dalyvauti. Vakarų didžiųjų kalbų mokėjimas yra pirmoji to įsiliejimo sąlyga, užtat noro ir ryžto tų kalbų mokytis yra daug. Nenorima mokytis rusų kalbos. Ją siejame su visa melo ir prievartos sistema, iš kurios taip sunkiai ir neseniai ištrūkome. Bet blaivaus proto balsas sako, kad pati kalba čia niekuo dėta ir tik nuo mūsų pačių priklauso, ar sugebėsime gerą jos mokėjimą panaudoti savo pačių ir savo valstybės labui.

Bet svetimas kalbas mokėti reikia ne tik todėl, kad galėtume sau atverti naujus kraštus ir naujas kultūras. Jas reikia mokėti ir todėl, kad geriau suprastume savo gimtąją kalbą, giliau prasismelktume į jos savitumą, rastume joje naujų raidos ir turtėjimo impulsų. Gražiai apie tai jau XVIII amžiuje yra kalbėjęs J. G. Herderis: „Kitų kalbų aš mokausi ne tam, kad savąją pamirščiau, svetimas tautas lankau ne tam, kad savo auklėjimo įpročių atsižadėčiau, svetimos šalies pilietybę priimu ne tam, kad savosios netekčiau, – juk tada prarasčiau daugiau negu laimėčiau; aš tik keliauju per svetimus sodus, kad kalbai, kaip savo mąstysenos sužadėtinei, parneščiau gėlių, stebiu svetimus papročius, kad juos, nelyginant svetimose saulėje nunokusius vaisius, paaukočiau savo tėvynės genijui...“

Kalbų įvairybė yra didelis pasaulio kultūros lobis. Išlaikydami ir ugdydami savo gimtąją kalbą ne tik tai stipriname savąjį tautiškumą, bet ir neleidžiame išsekti versmei, maitinančiai įvairialytį, įvairiautą kalbų kosmosą.

Apie tautą

Tauta yra žmogaus buvimo realybė. Žmogiškasis pradas istorijoje reiškiasi per begalinį kalbų, papročių, tikėjimų, rasių, temperamentų įvairumą. Nėra žmogaus, kuris nepriklausytų jokiai tautai. Tauta yra ta konkreti erdvė, kurioje skleidžiasi veikiantis ir kuriantis žmogus. Jo mąstysena, vaizduotė, jausminės reakcijos yra persmelktos jį supančios tautiškumo stichijos.

Tauta yra istorinės raidos vaisius. Ji užsimezga tolimuose laiko gilmenyse, auga, bręsta, skleidžiasi. Jos tapsmas vyksta ryškėjant ir stiprėjant jungtims, kurios archaiškas, dar primityvias Žmonių etnines bendrijas paverčia tautomis, suvokiančiomis savo tapatybę, mąstančiomis apie savo buvimo prasmę ir paskirtį.

Brangiausias tautos lobis ir jos tapatybės svarbus požymis yra gimtoji kalba. Bet žmonių bendrija tampa tauta ir kitų jungčių dėka: bendro istorinio likimo, tos žemės, kurioje vyksta tautos istorinė drama, bendrų biologinių prielaidų ir viso to pagrindu susiklosčiusios tautos kultūros dėka. Papročiai, bendravimo būdas, įprastinė buvimo aplinka; istorinė atmintis, pasakos ir dainos, savoji literatūra ir

visi kiti menai; peizažas ir klimatas, dangus, žemė, vandenys – tie dalykai formuoja žmogaus galvosena ir jausena, sieja jį su kitais savo tautos žmonėmis. Taip giliai visa tai glūdi mumyse ir taip yra sava bei būtina, kad susergame skaudžia nostalgija, viso to netekę. Ją kentėjo į Sibirą nutremtieji, taip pat ir tie, kuriuos likimas išblaškė po tolimus Vakarų kraštus.

Žmogaus buvimas, kaip sakyta, visados esti pažymėtas tautos ženklu. Labai ryškus jis būna archainėse, uždaroje bendruomenėse. Per kartų kartas su savąja žeme ir kultūrine tradicija buvo suaugęs žemdirbys, – mitai, tikėjimai, papročiai, būdas mąstyti ir jausti pasaulį, suvokti gėrį, teisingumą ir grožį kilo iš tos organiškos visumos, kuri yra tautos gyvenimas, šaknimis nueinas į tolimiausius praėjusio laiko klodus. Žinoma, tautos kultūra nepraranda savo individualumo ir vėlesniais laikais. Anaipol. Dabar ji skleidžiasi sudėtingesnėmis ir įvairesnėmis formomis, reikšdama tautos pasaulėvaizdį ir mentalitetą, įimdama savin ir integruodama platesnių kultūros regionų patirtį. Gražiai išsiskleidusį ir suvešėjusį tautos kultūros medį geriausiai matome meno kūrinuose: prisiminkime tik į lietuviškąjį peizažą įsipynusius baltus barokinių bažnyčių bokštus, M. K. Čiurlionio ir V. Krėvės, B. Kutavičiaus ar M. Martinaičio ir dar daugelio daugelio kitų kūrybą, kurią padiktuoja kiekvienam jo vaizduotė ir atmintis. Bet ir mes visi pažymėti savosios tautos individualumu, žinojimu, jog esame vienos tautos vaikai.

Tačiau sutapimas su savąja tauta ne visų esti vienodas. Kartais jis būna paviršutiniškas, negilus, kaip augalas, į smėlėtą dirvą vos įsikibęs trumpomis šaknelėmis, lengvai išraunamas. Dėl vienokių ar kitokių aplinkybių (priverstinės tremties ar savanoriškos emigracijos) atsidūręs kitų tautų apsuptyje, žmogus gali iš dalies arba ir visai užmiršti gimtąją kalbą, mažai arba nieko nežinoti apie savo tautos istoriją, prarasti ryšį su jos papročiais, su visa jos dvasine kultūra, persiimti kitos tautos individualumu, ilgainiui pasijusti esąs kitos tautos žmogum. Uždaroje ir stabilioje praeities gyvenimo formose tautinis identitetas buvo savaiminis, instinktyvus. Naujaisiais laikais, kai visuomenės yra atviros ir dinamiškos, lemiamu dalyku tampa tautinis apsisprendimas, sąmoningas nusistatymas priskirti save vienai ar kitai tautai.

Kokia šio apsisprendimo prasmė?

Tauta yra žmogaus buvimo duotybė – jis neturi kitokios egzistavimo formos, kaip tik buvimą tautoje. Jis šneka kurios nors tautos kalba (sukonstruotos dirbtinės kalbos, pvz., esperanto, nevidina bent kiek didesnio vaidmens tautų ir valstybių santykiuose), laikosi tautai įprastų elgesio stereotipų, dalyvauja vienos ar kitos tautos institucijose. Išeidamas iš savo prigimtosios tautos, jis įeina į kurios nors kitos tautos būtį. Taip gali atsitikti ne tik pavieniams individams, bet ir ištisoms tautoms: jos gali išnykti, asimiliuotis, iširti kitose, paprastai didesnėse, tautose.

O gal tai ir neblogai? Gal tai natūrali istorijos eiga? Šitaip įsitikinusių yra, ypač tarp didelių tautų atstovų. Manoma, kad įsiliejimas į didžiąsias tautas atveria kur kas platesnes kultūrinės galimybes, sudaro individui geresnes sąlygas dalyvauti pasaulio procesuose, švietimo, meno, mokslo kūryboje.

Bet ar iš tiesų taip? Tokiu požiūriu labai rimtai suabejojo XIX amžius, suvokęs tautinių kultūrų vertę. Jis pamatė pasaulio kultūrą kaip margaspalvę puokštę, kur kiekvienas žiedas – kiekviena tautinė kultūra – nulemia puokštės gražumą. Kad ir mažiausiam žiedeliui sunykus, skurdėja visuma. Iš čia kyla atsakomybė už kiekvienos – kad ir mažiausios – tautos išlikimą, jos nepakartojamo savitumo išsaugojimą, jos originalios kultūros puoselėjimą. Tauta yra sutelktinis individas. Kaip kiekvieno individo, kiekvieno asmens, taip ir tautos vertė yra besąlygiška ir savaiminė. Tautų įvairovė – gražiausias Dievo sukurtojo pasaulio ypatumas, Jo dosnumo pasireiškimas. Iš čia kyla kiekvienam žmogui moralinis įpareigojimas saugoti savo kalbą, kultūrą, kaip pasaulinės kultūros sudedamąją dalį ir jos bendro turtingumo, įvairumo ir gražumo laidą.

Savaip į tautinių kultūrų vertę ir jų reikšmingumą pažvelgė XX amžius, ypač jo antroji pusė. Mes

žinome, kas vyko paskutinėje pasaulio imperijoje – kaip intensyviai ir žiauriai buvo naikinamos tautos. Išnyko arba ant išnykimo ribos atsidūrė Šiaurės ir Sibiro mažosios tautos, netekusios savo natūralios gamtinės aplinkos, sąlygų tradiciniams verslams; jų vaikai prievarta buvo plėšiami iš savosios aplinkumos ir gabenami į internatus, o visi – skandinami degtinėje. Išstos tautos buvo raunamos iš gimtosios žemės, iš savų namų ir sodybų, bloškiamos ten, kur jos visiškai neprisitaikiosios gyventi, – taip buvo pasielgta su Krymo totoriais, daugeliu Kaukazo tautų. Pagaliau ir mes patys nuolatos jutome išnaikinimo grėsmę – „tautų susiliejimas“ buvo oficiali valstybės programa. Tautų išnykimas, vienos „tarybinės tautos“ perspektyva buvo keliami kaip „šviesios ateities idealas“. Vis labiau ėmė plisti visuomenės monotoniška pilkuma, unifikuota pseudokultūra, žudanti savitumą ir kūrybiškumą. Ir štai – bent kiek atlėgus priespaudai, kilo tautinių judėjimų banga, teigianti tautų pasiryžimą išlikti savimi, kurti savo kultūrą ir savo valstybę, aukščiausią tautos egzistavimo formą.

Bet panašūs dalykai vyksta ir Vakarų pasaulyje. Tiesa, čia nėra prievartos. Bet intensyviai plinta masinė kultūra, tolimiausius žemės pakraščius pasiekia masinės informacijos priemonės, ypač televizija, teikianti neregėtas galimybes visoms pasaulio tautoms pažinti vienai kitą, dalyvauti vienai kitos gyvenime, šventėse ir begalinėse nelaimėse (kai vyko karas Persijos įlankoje, pasaulis jautėsi dalyvaujantis karo veiksmuose). Šitokie dalykai stiprina visų žmonių bendrumo jausmą, plečia pažinimo horizontus. Bet kartu tai unifikuoja ir standartizuoja pasaulį: plinta tos pačios mados, ta pati muzika, tie patys filmai, suvienodėja skoniai, papročiai, jausmai ir mintys. Randasi lėkšta vienodybė, kuri ima slėgti monotonija ir nuobodžiu, pasirodo esanti bevaisė ir pilka arba išoriškai marga, o neteikianti gyvybingų impulsų kūrybai. Tad ir čia ėmė kilti didėjanti pasipriešinimo banga. Amerikiečiai suskato ieškoti savo šaknų, visuomenę maitinančio senųjų tėvynių įvairumo. Europa stengiasi atsispirti masinei amerikietiškajai kultūrai, išlaikyti individualų tautų veidą. Kyla visuotinis susidomėjimas mažosiomis tautomis, nežinomu, mažai pažįstamu jų kultūrų savitumu. Savo kultūrinio identiteto ieško siauresni Europos regionai. Ypatingu istoriniu likimu, kultūrinės sąmonės sudėtingumu atsiveria Vidurio Europa. Kaip vieną kultūrinę erdvę save siekia suvokti Šiaurės Europa – Skandinavijos ir Baltijos šalys. XX amžiaus pabaiga, išgyvenusi komunistinio internacionalizmo melą ir pavojus, taip pat kosmopolitinės masinės kultūros pagundas, su dėmesiu ir viltimi žvelgia į pasaulio įvairiatautiškumą. Nes pasaulio kultūra yra graži savo įvairumu. Ji iškyla ne kaip vienodybė, o kaip įvairumų vienovė. Savo individualumo, skirtingumo dėka tautos traukia ir papildo viena kitą, yra viena kitai įdomios. Užtat privalu tą įvairumą saugoti ir puoselėti. Jeigu šitai pripažįstame, jeigu sutinkame, kad tautų individualumas yra vertybė, prisiimame ir moralinę atsakomybę šį individualumą gerbti, o savo pačių tautos atžvilgiu – rūpintis tautinį savo tapatumą ne tik išlaikyti, bet ir visomis priemonėmis priemonėmis prisidėti, kad tauta išliktų, visapusiškai tobulėtų, kad jos kultūra augtų ir gilėtų.

Tautinėms vertybėms ypač jautrios yra negausios tautos, nuolat jaučiančios išnykimo grėsmę. Jos turi ypatingą paskirtį suteikti žmonijos kultūrai ryškių sodrių spalvų, dosnaus įvairumo. Tautinės kultūros yra brangus žmonijos turtas, kurį likimas ir mūsų tautai įdavė į rankas. Turime jį branginti, puoselėti ir gausinti – už tai esame atsakingi pasauliui. Išsaugoti tautines kultūras yra ne mažesnės svarbos dalykas (tikriausiai – didesnės) negu išsaugoti augmenijos ir gyvūnijos rūšis. Šios yra įrašytos į Raudonąją knygą, rūpestingai globojamos, kad nenuskurstų Žemės biologinis pasaulis. Ne mažiau svarbu yra rūpintis, kad nenuskurstų žmonijos kultūros visuma.

Tautinių vertybių rangas žmogiškųjų vertybių sistemoje yra labai aukštas. Tačiau vertybių hierarchijoje joms nedera pati aukščiausioji vieta. Tauta nėra pati sau tikslas, o tiktai Kelias. Brangindami ir mylėdami, kas savojoje tautoje yra individualu, savita, turėtume ne tik būti atviri kitų

tautų individualumui ir savitumui (tai savaime suprantama!), bet kartu per tą įvairybę žvelgti į jungtį, siejančią visus ir išskylančią virš visų – į žmogiškąją esmę ir universalias žmogiškas vertybes. Labai gražiai šitoji meilė savajai tautai ir bendražmogiškųjų vertybių jungtis yra išsakyta mūsų tautos himne. Dorybė, šviesa, tiesa yra tie orientyrai, kurie nušviečia mums tautos būtį. Išsakome, išgiedame nuostatą: tautos tikslai ir interesai privalo ne tik nesikirsti su dorovės reikalavimais, su tiesa ir teisingumu, su pagarba žmogaus orumui, su jo asmens besąlyginio vertingumo pripažinimu, bet ir turi jais remtis, savo būtimi juos realizuoti. Pasaulis, į kurį einame, – tai pasaulis be tautinio egoizmo, uždarumo, atsiribojimo. Tai pasaulis, kuriame besąlygiškas tautų teisių pripažinimas, pagarbi meilė kiekvienos tautos būdai, savitai kultūrai jungiama su universalių žmogiškųjų vertybių iškelimu, laikant jas aukščiausiuoju ir galutiniu visa ko matu.

Apie patriotizmą

Patriotizmas – gražus ir išdidus žodis. Jis ateina pas mus apsisiautęs romėniška toga, atsinešdamas su savim romėniškųjų dorybių – narsumo, santūrumo, pilietiškumo – spindesį: *Dulce et decorum est pro patria mori* – „Malonu ir garbinga yra mirti už tėvynę“.

Su lotynišku žodžiu *patria* – tėvynė – susijęs naujųjų laikų žodis patriotizmas. Jį sukūrė Didžiosios prancūzų revoliucijos epocha. Nebe ištikimybė valdovui tampa tautos ir valstybės katalizatoriumi, o ištikimybė ir meilė tėvynei. Iškeliama tautos vertė ir išaukštinamas žmogaus pasišventimas tautos gerovei. Lietuviams patriotinio dvasios nusiteikimo esmę yra išreiškęs Maironis:

Gražu už tėvynę pavargti, kentėti;
Palaimintas darbas šalies prigimtos;
Laimingas, kurs, pradėdant aušrai tekėti,
Su broliais į darbą kaip milžinas stos!
Petys gi į petį, na, vyrai, kas gali,
Sustoję į darbą už mylimą šalį,
Prikelkime Lietuvą mūsų!

Patriotizmo – tėvynės meilės – turinys yra daugiapusis ir įvairaus gylio, istorijos eigoje nušvintantis tai vienu, tai kitu savo atžvilgiu. Kiekvienos tautos patriotizmo pobūdis ryškiausiai ir visapusiškiausiai atsiskleidžia didžiųjų tautos rašytojų kūryboje. Taip yra ir pas mus. Kristijono Donelaičio „Metuose“, lietuviško poetinio žodžio pradžių pradžioje, sušvinta tautos sąmonės ir savigarbos balsas: lietuvis, savo gimtosios žemės šeimininkas, neturi gūžtis prieš ateivius, nors jie ir stipresni karaliaus parama ir savo įžulumu; jis turi rūpintis išlikti savimi, branginti savo kalbą, papročius, dorovę; nemėgdžioti ateivių, neapsimetinėti, nesilankstyti galingesniam ir turtingesniam. Poemoje atvirai neišsakyta, bet visur išskaitoma nuostata, jog ištikimybė savo tautiniam tapatumui yra kartis ir ištikimybė savo žmogiškajam orumui. Simono Daukanto žvilgsnis grimzta į tautos praeities amžius. Didžiavimasis tautos nueitu keliu, jos išsaugota darbų, būdo ir žygių atmintis yra atrama tautos dabarčiai, jos ateities viltims. „Iš praeities Tavo sūnūs te stiprybę semia“, – šie Vinco Kudirkos žodžiai iš S. Daukanto tradicijos išaugę. Antano Baranausko poezija švyti pasigėrėjimu gimtąja kalba, džiaugsmu jaja kalbėti ir įvardyti tėvynės grožį (V. Daujotytė). Gamta čia skleidžiasi savumo ir artimumo spalvomis: augmenija, „paukščiai, žvėrys ir žvėreliai“, į visumą įsipynę vietovardžiai ir sakmės – viskas čia jaudina, džiugina ir graudina („Dažnai miške lietuvis, ko verkia, nežino“), kuria džiaugsmo ir sielvarto kupiną tėvynės meilės giesmę.

Maironio poezija suėmė savin visa, kas svarbiausia tėvynės meilės išgyvenimuose: meilę savo žemei, kalbai, istorijai; pasiryžimą visomis išgalėmis dalyvauti kuriant tėvynės dabartį ir ateitį

(„Paimsim arklą, knygą, lyrą / Ir eisim Lietuvos keliu!“); karžygių ryžtą ginti tėvynės laisvę („Ten už upių plačių žiba mūsų pulkai: / Jie mylimą Lietuvą gina; / Kam nusviro galva, tam Dangaus angelai / Vainiką iš deimantų pina“). Ypatingos gelmės ir didumo Maironio patriotiniams motyvams teikia jų siejimas su Dievybės idėja. Teisingumas ir laisvė iškeliami kaip svarbiausios tautos būties vertybės, o pagrindžiamos jos Aukščiausiojo autoritetu:

Laimėkite, jaunos pakylančios šalys!
Už laisvę kariauti padės Visagalis!
Drąsiai už tėvynę į kovą!
Nors jėgos gal silpnos, bet stiprins dvasia:
Kas eina su meile, su širdžia didžia,
Tam Viešpats patsai bus vadovu.

Tėvynės meilės idėja, Maironio poezijoje tarsi pasiekusi savo viršūnę ir tobulą pilnatvę, ir toliau gyveno bei skleidėsi vis naujais pavidalais. Kokie platūs ir nauji yra Vydūno ir Vinco Krėvės tėvynės meilės išgyvenimai! Palikime juos kiekvieno ieškančiojo ir savaip atrandančiojo džiaugsmui. Tebus leista dar stabtelėti tik prie dviejų didžiųjų iš to paties laiko. Pirmiausia – prie Vaižganto, kuris apie save sakė: „Kone nuo pat kūdikio lopšio ir iki pat pasenusio lazdos aš nieko taip konkrečiai nemylėjau [...], kiek slieko širdžia tą velėną, po kurią aš štai jau septintą dešimtį metų landžioju...“ Lietuvos žemė, žmonės, kultūra kuo gražiausiai spindi Vaižganto prozoje, bet noriu išskelti ir pabrėžti tik vieną jo patriotinės nuostatos atžvilgį: meilę ir pagarbą tautos būties įvairovei – pažiūrų, kryptų, ideologijų, pasaulėžiūrų, tikėjimų įvairovei... Toleranciją kitaip manančiam, kitaip suprantančiam, kitaip jaučiančiam. Romantikas Taučius ir pozityvistas Niaura, daktaras Gintautas varpininkas ir kunigas Ramutis Vizgirda sargininkas – toks jo herojų diapazonas. Net Kapsukui jis randa gerą žodį, nes matė jį, nors ir savotiškai, mylint tėvynę Lietuvą.

Kito tautos istorijos žingsnio reiškęjas yra V. Mykolaitis-Putinas. Tai modernaus žmogaus nepriklausomoje savo valstybėje patriotinė sąmonė. Tėvynės meilė jam yra kūryba. Ne šūkiei, o darbas savajai kultūrai, jos turtinimas, gilinimas, jos lygiavimas į Europos ir pasaulio mastelius yra prasmingiausias dalyvavimas tautos istorijoje, tikriausias meilės savo tautai, tėvynei, valstybei paliudijimas. Šią nuostatą iš Putino rankų perėmė poetai žemininkai, ji yra bene aktualiausia ir šiandienos žmogui.

Čia nužymėta punktyrinė tėvynės meilės motyvo linija turėtų rodyti, koks šakotas yra patriotinių nuostatų medis, kiek daug minties kryptų bei išgyvenimų jis aprėpia. Tėvynės meilė – tai mąstymas apie savo tautą ir jos likimą, suvokiant savo gyvenimą sujungtą su tauta, matant jo įprasminimą tautos būtyje. Tautos idėja yra žmogaus gyvenimą organizuojanti ir nukreipianti jėga. Ieškant patriotizmo sąvokos turinio, kelias per grožinę literatūrą yra beveik begalinis: nuolatos į ją grįždami, eidami per visus laikus, įvairius autorius, matysime, kad mintis apie tautą ir žmogaus vietą joje visados yra gyva.

Bet patriotizmas nėra vien vidinių nusiteikimų ir apmąstymų dalykas. Jis būtinai realizuojasi žmonių gyvenimuose, apsisprendimuose, poelgiuose. Jų rasime daug – ir tolimoje praeityje, ir artimesnėje, ir dabartyje. Bevardžiai karžygiai, kurie du šimtus metų gynėsi nuo kryžiuočių ir nugalėjo juos Žalgirio mūšyje; savanoriai, kurie 1918–1923 metais kovojo dėl Lietuvos nepriklausomybės, tragiškieji rezistencijos kariai, žygdarbiai, įvykdyti mūsų šimtmečio devyniasdešimt pirmaisiais – nuo sausio tryliktosios iki rugpjūčio atmintinųjų dienų. Šioje ilgaamžėje kovų už tėvynę panoramoje garsūs yra ne vien didvyrių, bet ir didmoterių vardai: legendų ūkuose skendinti Gražina, Kotryna Daukantienė, Simono motina, drauge su vyru ir trimis dieveriais dalyvavusi 1795 metų kautynėse su Rusijos

kariuomene, Emilija Pliaterytė, 1831 metų sukilėlė, – tai tik žinomaisi vardai.

Tačiau patriotiniai žygdarbiai atliekami ne vien karo lauke, ne vien su ginklu rankoje. Turime mąstyti ir apie pilietinius žygdarbius, kai ne kartą buvo rizikuojama laisve, net gyvybe. Herojiškas buvo Vinco Kudirkos gyvenimas, žinomų ir nežinomų knygnešių keliai, Dariaus ir Girėno skrydis. Herojiškas buvo Katalikų bažnyčios kronikos leidimas, gynęs ne tik tikėjimą, bet ir tautos laisvę, nuostabi buvo šventa Nijolės Sadūnaitės ištvermė.

Taip žvelgiant į jausmus, pasiryžimus ir darbus, patriotizmo sąvoka įgauna konkretų turinį. Ji turtėja ir pildosi slenkant istoriniam laikui ir gausėjant tautos istorinei patirčiai.

Iš tikrųjų – patriotizmas yra galingas jausmas, galingas žmogaus prigimties balsas. Jis pripildo žmogaus širdį šviesiausio džiaugsmo, kaip tą dieną, kai po vergovės ir priespaudos metų Gedimino kalne vėl suplazdėjo Trispalvė, kai Atgimimo mitinguose suskambėjo laisvas tiesos žodis, o Parlamente – atkuriamos Nepriklausomybės deklaracija. Jis pritvinksta sielvarto ir ašarų, kai Tėvynė laidoja savo vaikus, kritusius už laisvę.

Tačiau jausmas kartais būna aklas, tada jis gali maitinti ne tik palaimingas kuriamąsias jėgas, bet ir griaunamąsias. Nuo sovietinių laikų mums atgrasūs žodžių junginiai „tarybinis patriotizmas“, „karinis patriotinis auklėjimas“, jie suaugę su visu specifiniu imperiniu žodynu. O šiandien kalbame apie „ultrapatriotus“, „valio-patriotus“, kuriais vadinami žmonės, rėksmingai, dažnai ir veidmainiškai deklaruojantys tėvynės meilę, mūsų linkstamą vadinti netikra, apsimestine, savanaudiškais interesais skelbiama.

Vadinasi, yra tikra tėvynės meilė ir netikra? Kokią gi laikytume netikra? Jau minėtą „ultrapatriotizmą“, žinoma. Taip pat tokią, kuri susilydžiusi su priešišku kitoms tautoms, kuri agresyvi kitų atžvilgiu; kuri nekritiška savosios tautos atžvilgiu, žodžiu – tokia, kuri nėra nuskaidrinta dorovinių vertybių, pajungta aukštiesiems žmogiškumo principams.

O tikroji tėvynės meilė? Be abejo, tai prisirišimas prie visko, kas sava – kalbos, tradicijų, gyvenimo būdo, kultūros, savo krašto gamtovaizdžio, savosios žemės. Nežinau, ar kas gražiau negu Maironis yra apie tai kalbėjęs: „Mylėk, lietuvi, tą brangią žemę, / Kame nuo amžių tėvai gyveno...“; „Mylėk jos kalbą, senovės būdą...“; „Mylėk prabočių kapus garbingus...“ Tai iš širdies gilumos kylantis jausmas – spontaniškas ir veržlus. Bet tai ir pastovus, ramus nusiteikimas, gaubiąs žmogaus gyvenimą ir darbą. Tai ir blaivus žvilgsnis į savo tautos būtį, pastanga suprasti jos istoriją ir dabartį. Tai nėra tautos idealizacija, bet pastanga suvokti, kas tautoje yra gera, remtina, ugdytina, o kas silpna, ydinga, keistina. Tai pasiryžimas visas savo jėgas – protą, sugebėjimą, darbą – skirti tautos labui, kad ji būtų dora, šviesi, sveika, turtinga, kad kiekvieno tautos žmogaus gyvenimas galėtų būti vertingas, atitinkantis jo žmogiškąjį orumą.

Stasio Šalkauskio mintimi, tikrasis patriotizmas yra troškimas savajai tautai dvasinės didybės. Šitaip žvelgdami, aukščiausio patriotizmo apraišką matome savo tautos žengime į laisvę ir nepriklausomybę, kai sovietinės imperijos brutalią prievartą ir karinę jėgą palaužė tautos dvasios galia – kantrybė, narsa, ryžtas. Pasaulis pamatė, kad dvasia gali žiaurios prievartos tikrovėje ištvirti ir laimėti. Tai yra lietuvių tautos pergalė, reikšminga visoms pasaulio tautoms, savo istorine reikšme pranokstanti Žalgirį. Tai *gesta Dei per lituanos* (J. A. Greimas) – dieviškosios Apvaizdos valia, pasireiškianti per istorinį lietuvių tautos žygį.

Tauta kuria valstybę – politinę savo gyvenimo formą, kuri tvirčiausiai laidoja tautos išlikimą ir visų jos galimybių atsiskleidimą. Iš tautos meilės kyla pareiga ginti ir tobulinti valstybę, gerbti jos institucijas ir simbolius. Bet valstybė yra ne tik vienos tautos, o visų jos piliečių valstybė. Tad valstybėje pagrindinės tautos rūpestis ir pastangos privalo būti skirtos tam, kad kiekviena joje gyvenanti tauta galėtų tvirtinti ir plėsti savo tautinę tapatybę, skleisti savo tautinės kultūros

formomis. Tautinis ir valstybinis patriotizmas ne skiria tautą nuo tautos, o sutelkia tautų tautiškumą ir patriotizmą bendros valstybės labui.

Žmogaus žmogiškumas ir jo gyvenimas tautoje ir tautai yra glaudžiai susiję dalykai. Žmogus visų pirma turi pareigų sau ir atsakomybę už savo gyvenimą. Toks požiūris yra esminis krikščioniškajai pasaulėvokai, jis gal gražiausiai išsakytas Evangelijos parabolėje apie šeimininką, išdalijusį tarnams saugoti savo turtą – aukso talentus. Sugrįžęs iš kelionės, jis pagyrė ir apdovanojo ne tą, kuris auksines monetas buvo užkasęs į žemę ir grąžino šeimininkui tiek pat, kiek iš jo buvo gavęs, o tą, kuris buvo paleidęs jas į apyvartą ir daugiopai pagausinęs. Teisus ir prasmingai gyvenantis yra tas, teigiama Evangelijoje, kuris naudoja ir gausina jam Viešpaties patikėtus talentus.

Bet žmogus gyvena ne vienas ir ne tuščioje erdvėje, o su kitais žmonėmis, jis yra įvairių bendrijų – šeimos, profesijos, įvairių institucijų – religinių, politinių, visuomeninių, narys. Tautai čia priklauso ypatinga vieta: tauta yra toji erdvė, į kurią žmogus yra įaugęs visais savo buvimo aspektais. Buvimas tautoje yra jo būdas ir kelias įsiliesti į žmoniją – visų žmonių bendruomenę, į tą visuotinę žmonių – vieno Tėvo vaikų – broliškos meilės bendriją. Augdamas savo žmogiškąja esme, žmogus kartu su tauta ir pats tobulėja ir turtėja. Augdamas jis auga ne tik kaip laisvas, savaiame vertingas asmuo, ne tik kaip Dievo vaikas, bet ir kaip tautos žmogus. Kiekviena jo žmogiškumo pusė turi konkrečios tautos spalvą, nes juk nėra abstraktaus, betaučio žmogaus. Šitokį požiūrį priimdamas, žmogus išgirsta savyje vidinį imperatyvą – liepiantį sąžinės balsą – brandinti savo tautinę savimonę, jausti atsakomybę už savąją tautą ir jos likimą, už savo krašto gamtą, už savo ir artimųjų sveikatą, už ekonominę tautos gerovę, už jos dvasinę kultūrą, dalyvaudamas visame tame tiek, kiek tik pajėgų turi. Išleisdamas tautines vertybes iš akių, žmogus dinamiškame, niveliuojančiame, suvienodinančiame dabarties pasaulio procese lengvai gali tapti šio proceso ir dalyviu, ir auka. O jausdamasis tautos žmogumi, meilės saitais su savąja tauta susisaistęs, žmogus dalyvauja gyvybingame pasaulio kultūros vyksme, kurio įvairiaautiškume alma nesenkantys kūrybos, būties meilės ir džiaugsmo šaltiniai.

Gairės, sudarė Viktorija Daujotytė ir Arvydas Šliogeris, Kaunas: Šviesa, 1992.